

János Banner/István Bóna, *Mittelbronzezeitliche Tell-Siedlung bei Békés*, în seria *Fontes Archaeologici Hungariae*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974, p. 1—80 + Anhang (p. 81—82) + p. 133—156 + VI pl. + 16 pl.

Însemnătatea complexului arheologic de la Békés-Várdomb abia dacă mai trebuie relevată: peste doi metri de stratigrafie, importante vestigii ale arhitecturii epocii bronzului și numeroase piese de import sînt doar cîteva elemente care oferă posibilități de clarificare într-o serie de probleme nerezolvate ale perioadei.

În cuvîntul introductiv al cărții se face o prezentare generală a obiectivului și a sectoarelor de săpătură conduse de cei doi autori: J. Banner pe „Várdomb“, iar I. Bóna în împrejurimile acestuia. Acestei împărțiri pe teren a zonelor de investigație îi corespund, în realizarea monografiei, cele două părți principale ale cărții.

Prima dintre acestea debutează, în mod firesc, cu localizarea obiectivului, prezentîndu-se în acest sens și hărțile mai vechi, de la sfîrșitul sec. al XVIII-lea și începutul celui următor. Istoricul cunoașterii obiectivului începe cu anul 1876 cînd Fl. Rómer pomenește pentru prima oară vestigiile arheologice de pe „Várdomb“. Săpăturile sistematice încep de abia în anul 1950; sub conducerea lui J. B., un numeros colectiv va executa timp de zece ani o atentă cercetare a stațiunii. Descrierea săpăturilor pe ani constituie obiectul celui de-al doilea capitol al primei părți. Următorul capitol este consacrat vetrelor de foc, precum și urmelor de stîlpi; o altă categorie încadrată aici este cea a pardoselii făcute din scînduri asemănătoare dușumelelor din zilele noastre. După cum era de așteptat, toate vestigiile prezentate în acest capitol sînt prost păstrate; cu atît mai mult se cere menționată laudativ minuțiozitatea stratigrafică a descrierii acestui gen de vestigii. Cu ajutorul profilelor și a celor douăzeci și trei de resturi de clădiri s-a putut face o foarte utilă cercetare a evoluției arhitecturii de pe „Várdomb“.

Partea cea mai importantă a lucrării este cea în care sînt prezentate obiectele din ceramică și din alte materiale. Metoda după care s-a lucrat la stabilirea fazelor a fost aceea a rîndurilor succesive de hirleț. Autorul specifică de altfel că fazele stabilite sînt valabile doar pentru „Dealul Cetății“. A fost constatată astfel existența a trei locuri care se eșalonează în timp din bronzul timpuriu pînă în cel mijlociu. Cea mai veche (I) dintre acestea aparține culturii Hatvan și cuprinde o subfază Hatvan (rîndurile de hirleț 11—9), urmată de o locuire în care ceramica de tip Hatvan este amestecată cu cea de tip Vărșand (8—6). Rîndurile de hirleț 5—4 conțin material caracteristic așa-numitei culturi Vărșand, în vreme ce vestigiile găsite în continuare reprezintă un amestec Vărșand-Füzesabony (3—1).

În cadrul legăturilor așezării de la Békés cu alte culturi, un loc aparte îl ocupă relațiile triburilor din N—E Ungariei cu populațiile de tip Mureș (= Periam, Perjámos-Szóreg etc.). O observație care se impune de la început este faptul că în

tell-ul de la „Várdomb“ nu a fost descoperit material târziu, așa cum se găsește (alături de forme și ornamente mai vechi) în ultimele două nivele de la Pecica. Iată de ce ni se pare că — pe lângă cimitirul de la Tápé, dar cronologic diferit — și materialul din așezarea de la Békés argumentează ipoteza conform căreia o parte din triburile Mureș supraviețuiesc cel puțin primului șoc al „marii migrații“, lucru care nu se întimplă cu populațiile din Cîmpia Tisei. În puțin altă ordine de idei am vrea să adăugăm că, după părerea noastră, și piesele din pl. 1/16, 4/7 și, probabil, 5/10 aparțin tot culturii Mureș.

În ce privește raporturile dintre stațiunea de pe „Várdomb“ și în general, așa-zisele culturi Vârșand, Fűzesabony și Otomani, situația are meritul de a fi total neclară. Cercetătorii maghiari socotesc fenomenele mai sus-amintite drept culturi separate, în vreme ce arheologii români le consideră facies-uri diferențiate teritorial și, uneori, chiar și în timp. Personal, înclinăm să credem toate aceste discuții sterile, dat fiind faptul că pornesc de la o examinare superficială a materialului, chiar așa puțin cit e el publicat. Pînă nu vor exista planșe tipologice cuprinzînd materialul diferitelor obiective atribuite diverselor apariții culturale amintite mai sus ni se pare imposibil de realizat un corespunzător studiu tipologic (vezi și discuția de la p. 72 și nota 214).

Spre deosebire de ceramica culturilor nord-panonică și Vatina — descoperite rar și, mai ales, izolat — vestigiile de tip Hatvan sînt, în mod firesc, mult mai numeroase, ceea ce a și impus prezentarea lor amănunțită din punct de vedere al formelor și ornamentelor.

Un fenomen aparte, precis identificabil, îl reprezintă și cele cîteva cioburi Wietenberg. Față de publicarea lor, am dori să facem niște precizări permise de descoperirile ulterioare, de la Derșida, datorate lui N. Chidioșan. În acest sens, credem că ceramica de pe pl. 17/2, 5 și, eventual, 43/5 pot fi încadrate în faza Wietenberg II, în vreme ce fragmentele din pl. 19/6 și 44/14, 15 sînt atribuibile fazei a III-a. Din păcate, cea mai mare parte sînt descoperiri fortuite, așa că, în afara duratei în timp, este dificil de urmărit în așezarea de pe „Várdomb“ evoluția ceramicii de tip Wietenberg.

Relativ puține sînt obiectele de metal și podoabele din alte materiale.

În ultimele capitole importante se discută probleme ale dezvoltării economice și sociale din epoca bronzului, în legătură cu așezarea de la Békés, nefiind ocolite nici problemele privitoare la istoria spirituală a comunității. O completare necesară a fost sintetizarea datelor care au tangență cu datarea tell-ului și cu paralelizările culturale pe care le oferă materialul ieșit aici. Trebuie să remarcăm, o dată cu autorul, că nici una din culturile străine nu a influențat în mod hotărîtor evoluția stațiunii de pe „Várdomb“, toate rămînînd în stadiul de simple legături culturale.

Părții scrise de J. B. i se adaugă în chip fericit o anexă în care sînt analizate resturile de plante (Emöke Valkó) și animale (S. Bökönyi) descoperite în cursul săpării tell-ului.

Cea de-a doua secțiune a cărții a fost scrisă de I. B. și se ocupă de așezările din epoca bronzului care se găsesc în împrejurimile „Dealului Cetății“. Scopul principal al acestei cercetări a fost, de fapt, căutarea cimitirului corespunzător așezării de pe tell; cu toate investigațiile făcute, necropola nu a putut fi deocamdată depistată. Cele douăsprezece secțiuni din jurul tell-ului și cele șase de pe „Kolbász Insel“, precum și săpăturile din zona de la nordul actualului sat au scos la iveală doar așezări din epoca bronzului; prin „rezumarea“ acestora s-a stabilit — în exteriorul tell-ului, dar contemporane cu acesta — existența a patru faze de dezvoltare

corespunzând unui număr de opt nivele stabilite. Importanța deosebită a acestora constă în posibilitățile de clarificare a relațiilor Hatvan-Otomanii, precum și cu vecinii lor: Vatina, Szôreg-Perjámos și ceramica sud-panonică. Interesantă este și urmărirea sistemului de așezări din împrejurimile „Dealului Cetății”, putându-se afirma că, de ex., „Kolbász Insel” constituie o „suburbie” a așezării principale.

La fel ca și în cazul cimitirului de la Tápé, cele câteva observații pe care încercăm să le facem nu afectează de loc fondul solid al lucrării, ci doar sugerează unele îmbunătățiri de care s-ar putea, eventual, ține cont la prelucrarea materialului. Nu ar fi fost, așadar, neindicat ca vasele și fragmentele ceramice să aibă profile, iar în cazul unora dintre cioburi să se realizeze chiar întregiri grafice. Nu mai trebuie subliniat că, fără aceste exactități de ordin tehnic, o analiză tipologică aprofundată este de neconceput. O serie de dificultăți crează și numerotarea separată a celor două grupuri de planșe, cu atât mai mult cu cât în partea scrisă de I. B. există iarăși două rînduri de planșe numeroate: primul cu cifre romane, iar al doilea cu cifre arabe.

Foarte utilă ni s-a părut și extragerea ornamentelor ceramicii descoperite în tell. Credem totuși că lucrul s-a făcut doar pe jumătate și aceasta din două motive. Mai întâi, ar fi fost poate bine ca ornamentele să fie prezentate pe adîncimi și în cadrul acestora să se încerce despărțirea (în limita posibilităților) pe culturi, în așa fel încît să avem o imagine concretă a apariției, evoluției și dispariției unor ornamente sau chiar genuri de ornamentare. Evident că acest tablou ar fi putut fi completat și cu prezentarea similiară a dezvoltării formelor în așezările de pe și de lîngă „Várdomb”.

În altă ordine de idei, trebuie amintit faptul că la profilul săpăturilor din 1959—60 (anexa V—VI) lipsește scara, ceea ce îngreunează înțelegerea și utilizarea profilului.

În încheiere, trebuie să subliniem încă o dată că micile scăpări menționate mai sus sînt foarte departe de a scădea valoarea lucrării celor doi arheologi maghiari, care rămîne o importantă contribuție la elucidarea problemelor epocii timpurii și mijlocii a bronzului din bazinul Tisei mijlocii, cu posibilități de paralelizare pe spații mult mai întinse.

TUDOR SOROCEANU